

Зміст

<i>Вступ</i>	Ідентичності	11
<i>Частина перша</i>	Лагос	17
<i>Частина друга</i>	Владою, наданою мені, я проголошую Африку країною	25
<i>Частина третя</i>	Що таке синдром білого спасителя, або Як ним не стати, але водночас бути корисним	61
<i>Частина четверта</i>	Історія демократії в сімох диктатурах	99
<i>Частина п'ята</i>	Африканського акценту не існує, а Бін'яванга Вайнайна мав рацію	149
<i>Частина шоста</i>	Справа викрадених артефактів	183
<i>Частина сьома</i>	Кулінарні баталії. Ода джолофу	225
<i>Частина восьма</i>	А далі що?	239
<i>Подяки</i>		278
<i>Примітки</i>		282

Від автора

I

Уявіть, що будь-яку згадку про етнічну групу автоматично пов'язують із тими, хто її очолює, хоча їхні дії не відображають настроїв більшості.

II

Я не африканець. Я — нігерієць. У цій книжці викладено мої погляди як нігерійця.

Ідентичності

Ідентичності — це продукт конкретних обставин.

Родом я із Західної Африки: з рису тут готують джоблоф, а у вітальні ніколи не буває порожньо. Я з дитинства обожаю сперечатися, а виною цьому — улюблений обряд моєї сім'ї: силу-силенну людей збирають у тісному приміщенні й ті годинами полемізують ні про що — кожен має висловити свої погляди на погляди іншого. Ніхто ні з ким не погоджується, навіть коли йдеться про події, свідками яких були обидва співрозмовники. Перший обов'язково закине другому, що той переповів усе неправильно: недостатньо точно чи надто сухо. У нашому домі історію пише не переможець, а той, хто першим розкриє рота.

Гостинність у моєї мами в крові. Вона щаслива, коли довкола вирує життя, а сімейні застілля вважає панацеєю проти всіх бід. Від неї я успадкував любов до густонаселених районів і цілодобового шуму й шалу, наче живеш усередині музичного автомата чи на перехресті кількох автобусних маршрутів. Мама завжди залишається на ще одну пісню. І я роблю так само.

Тато в мене теж товариський, але на свій лад: він давно знайшов спільну мову сам із собою і насолоджується цим. Усе його єство протидіє руху. Якби його попросили описати ідеальний день, він сказав би, що для щастя достатньо подрімати після сніданку. Від нього я навчився не поспішати: на початку все здається гіршим (чи ліпшим), ніж є насправді. У кращому разі ми з ним плентаємося у хвості; у гіршому, як завважила моя сестра, — рачкуємо задом-наперед.

Я наполовину йоруба і наполовину ігбо. Про йоруба кажуть: «Їм аби було весело», про ігбо кажуть: «Їм аби було добре»; на практиці це означає, що я ніколи не відхиляю запрошень,

не розпитавши, хто і куди мене кличе. У мене три старші сестри, тож 23 відсотки свого життя я провів, постфактум придумуючи контраргументи, якими міг би їх вразити в давно неактуальній суперечці.

Я точно знаю, хто з моєї рідні мені кровний родич, а хто — ні, люблю гостру їжу та гострі відчуття і вірю в цілющу силу супу з перцем чилі. Мене привчили, що пхати носа в чужі справи — святий обов'язок тітки, а забагато двоюрідних братів і сестер не буває: за обидва пункти я готовий стояти горою. У нашому домі ніколи не зачиняли двері. Я змалку знав, що гостя треба нагодувати, бо спільна трапеза — це вияв любові; за нею нам відпускають гріхи й обдаровують благодаттю.

Коли треба було йти до церкви, мене будили рано-вранці, а в день виборів дозволяли засиджуватися допізна. Ми ніколи не їздили відпочивати на море і завжди жили радше спонтанно, без жорсткого регламенту, керувалися емоціями, а не доцільністю. На заходи та в аеропорт приїжджали завчасно — відтоді я це ненавиджу. Спати нас клали о тій самій порі, але ніколи не забували, що дитину треба чути.

У моїй сім'ї блефувати не вмів ніхто: це генетична особливість нашого клану. Ми не здатні приховувати ані свої болі, ані радощі, й усяка емоція, хай яка короткочасна, зачіпає мене за живе. Мовчання для мене — найгірша кара, а танцмайданчик, де товчеться купа дорогих мені людей, на мою думку, — найкраще, до чого додумалося людство. Я з тих, хто не замовляє нових страв, якщо в меню є щось знайоме. Навіщо експериментувати, коли напевне знаєш, хто ти такий?

Ми — це сукупність усвідомлених і неусвідомлених впливів. Іноді вони нашаровуються один на одного, а іноді розшаровуються. Ці нематеріальні впливи визначають, чого ми справді хочемо від життя і формують нашу особистість — багатокомпонентну й динамічну: означити її точніше складно бодай тому, що річ це надто інтимна.

Наш внутрішній світ оприявнюється у всіх наших вчинках. Ми сформувалися внаслідок мимовільної взаємодії декількох, часто нерівнозначних факторів — генетики й рішень, ухвалених після ретельних розрахунків; нашу справжню природу, сховану в підсвідомості, виказує те, як довго ми дивимося іншим в очі, чи тривожимося на пустому місці, чи перевіряємо погоду, перш ніж вийти на вулицю, де зберігаємо приправи, чи губимо шкарпетки.

Із цих зшитих між собою кольорових клаптиків виростає людина.

А втім, не всім дозволено мати складну ідентичність. Так склалося історично, що окремим людям і цілим народам систематично відмовляли у праві бути собою, зазвичай щоб применшити й підкорити, а в деяких випадках — викоринити. Самобутність — це привілей, дар, який багато хто сприймає як належне. Коли ви можете прийти на нараду чи співбесіду як рівний, коли офіцер поліції спілкується з вами з повагою і без упереджень, це визначає, стверджує і рятує життя.

Позбавляючи людину привілею бути собою, ми її нівечимо. А якщо застосувати такий підхід до спільноти, країни чи раси, можна затруїти цілі покоління сумнівами в собі: так вигадка переходить у ранг істини, яку озвучують у школах, за сімейною вечерею і в підручниках, нав'язують через образи масової культури.

Мало кому відмовляли у праві бути собою частіше, ніж Африці — 54 держави на одному континенті, понад дві тисячі мов і 1,4 мільярда людей. А говорять про них усіх як про одну країну, гомогенну масу, приречену на довічні страждання.

Слово «Африка» надто довго було синонім бідності, чвар, корупції, громадянських воєн і посушливих червоноземів, де не квітне нічого, крім злиднів. Безкрай сафарі-парк, де леви з тиграми буквально ходять попід хатами, а самі африканці

живуть у племенах, майже не носять одягу, завжди мають при собі спис, полюють на дичину і знічев'я влаштовують ритуальні танці, очікуючи на чергову порцію гуманітарки. Бідність і сафарі, а між ними — нічого.

Я виріс у величезному мегаполісі з усіма типовими для міста-мільйонника плюсами й мінусами, але моїм співрозмовникам усе одно складно це уявити, бо у їхній свідомості вкорінився геть інший стереотип. Їм не віриться, що моя мама вчилася в чудовій школі, до центральних воріт якої щоранку радісно стікалися зграйки ситих і доглянутих учнів, — міжнародні благодійні організації переконали їх у тому, що африканська дитина цілодобово відмахується від мух, недоїдає і п'є заражену воду. Бо бути африканцем — це щодня тікати від джипів, у яких по бездоріжжю джунглів мчать військові у брудному камуфляжі, виглядаючи рекрутів.

Насправді Африка — це строката мозаїка, калейдоскоп спільнот та історій, а не монолітний скрижаль, на якому викарбувано долю всіх африканців. Ми по-різному говоримо, по-різному сміємося, навіть цілком буденні речі робимо по-різному, а наші моральні орієнтири далеко не завжди збігаються.

Я хотів спростувати шкідливі стереотипи і намалювати повніший портрет сучасної Африки — народів, а не народу, який без кінця воює на тлі величних саван і золотавого заходу сонця. Замість помилкової історії континенту я спробував розповісти ту, у якій буде більше правди життя.

Певна річ, в Африки є труднощі. І закривати на них очі було б не меншим перекручуванням фактів. Багато хто з африканців живе у злиднях, уряди деяких африканських країн неспроможні ними управляти, а прірва між багатими й бідними глибшає. Однак, розуміючи контекст, ми бачимо ширшу картину: чому сталося саме так, а не інакше. Пригадайте, як європейці підтащували карти африканцям: їх колонізували, розграбували родючі землі, а тоді перекроїли 10 відсотків усіх етнічних груп, об'єднавши в держави проти їхньої волі. У них вкрали 90 відсотків

матеріальної культурної спадщини, і все це недавня історія: мої батьки старші за країну, у якій народилися. Велика кількість диктатур в Африці — це результат свідомих дій колонізаторів, які навмисно зіштовхували лобами племена й обирали собі фаворитів, тож річ не в тому, що африканці від природи кровожерливі й некеровані. Скуштуйте джолоф, нашу традиційну страву з рису, поцікавтеся роботою наших активістів та реформаторів, і ви побачите, що Африка — це регіон, який можна зрозуміти тільки крізь призму людських історій: як і скрізь на планеті, вони не завжди про велич, але й не завжди про варварство. Африка дивує, тому що кожна країна тут намагається якнайкраще скористатися своїми, м'яко кажучи, невигащними картами.

У кожному розділі цієї книжки я увиразнюватиму речі, які часто не помічають у дискусіях про Африку. Ви дізнаєтеся, що, створюючи африканські країни, ігнорували не тільки закони картографії, а й закони моралі. Я проаналізую найпоширеніші стереотипи про Африку — ними кишить масова культура, їх тиражують благодійні кампанії, і часто-густо в пошуках швидких рішень ті радше шкодять, ніж допомагають. Я розповім вам про історію демократії на прикладі семи диктатур; про боротьбу за повернення артефактів, викрадених колонізаторами; про вплив африканської культури харчування на їжу в усьому світі. Формування ідентичності неможливе без здорового суперництва — завдяки цій книжці ви дізнаєтеся про легендарні кулінарні баталії й неповторну стихійну красу Кубка Африки. Останній розділ я присвятив сьогоденню, місцевим активістам, сучасним творчим людям і підприємцям, які пишуть майбутнє континенту, а ще тому, як насправді функціонують спільноти. Бо Африка — це не курні савани, громадянські війни і люди без власного голосу, які дають іншим право говорити за себе і тільки й чекають, поки хтось кине́ться їм на порятунок.

Та перш ніж зануритися в історичний екскурс, завітаймо в Лагос, моє рідне місто, і погляньмо на сучасні реалії. Моя книжка — не туристичний путівник, я не писатиму про місця,